

УДК 821.161.2 (092)

*Дмитро Дудко
(Сковородинівка)*

МИХАЙЛО АНТОНОВСЬКИЙ – ПЕРШИЙ ВИДАВЕЦЬ ТВОРІВ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

М.І.Антоновський був одним з передових людей свого часу. Вихованець Києво-Могилянської академії і Московського університету, масон, соратник М.В.Новикова та О.М.Радищева, історик і бібліограф, він вперше видав твори Г.С.Сковороди.

Ключові слова: *М.І.Антоновський, Г.С.Сковорода, масонство, Просвітництво, М.В.Новиков, О.М.Радищев.*

М.И.Антоновский был одним из передовых людей своего времени. Воспитанник Киево-Могилянской академии и московского университета, соратник Н.В.Новикова и А.Н.Радищева, историк и библиограф, он впервые издал произведения Г.С.Сковороды.

Ключевые слова: *М.И.Антоновский, Г.С.Сковорода, масонство, Просвещение, Н.В.Новиков, А.Н.Радищев*

M.I.Antonovsky was one of the progressive men of his time. A school leaver of Kiev-Mohylan academy and Moscow university, a mason, a team-mate of N.V.Novikov and A.N.Radyshev, a historian and bibliographer, he had firstly issued H.S.Scovoroda works.

Key words: *M.I.Antonovsky, H.S.Scovoroda, masonry, Illumination, N.V.Novikov, A.N.Radyshev.*

Григорій Сковорода, найбільший геній України XVIII ст., не побачив надрукованим жодного свого рядка. Його твори лише переписувалися друзями та учнями, залишаючись в їх вузькому колі. Владу це навіть влаштовувало. Але знайшовся сміливець, що видав один з цих творів всього через чотири роки після смерті автора.

Це був Михайло Іванович Антоновський¹, народжений 30 вересня 1759 р. в Борзні на Чернігівщині. Батько його, походючи з дрібної козацької старшини, вислужив собі чин колезького асесора і дворянство. Свій рід, однак, виводив від французького авантюриста XVII ст. графа Ланжерона, що, міняючи ім'я і віру, встиг нібито послужити і польському королеві, і цареві з гетьманом. Освіту свою Михайло розпочав у Києво-Могилянській академії (де свого часу навчався і Г.Сковорода), а закінчив в Московському університеті. Вже тоді він проникся релігійно-містичними настроями. Отримав золоту медаль за роботу, спрямовану проти оцінки Вольтером хрестових походів. І тоді ж зблизився з масонськими колами.

Масонство ніколи не було єдиним організаційно та ідейно. В ложах можна було побачити і далеких від життя містиків, і політичних інтриганів, і найпередовіших людей свого часу, вільнодумців-просвітителів. До останніх належав російський просвітник М. Новиков. Будучи одним з лідерів московських масонів, він, однак, часто сперечався з "братами", прагнучи не чаклувати та інтригувати, а освічувати народ і рятувати від голодної смерті селян [6; 12, с.448-461].

Ще в університеті М.Антоновський очолював студентське літературне товариство "Зібрання університетських вихованців". М.Новиков як видавець сприяв публікації журналів цього товариства: "Вечерняя заря", "Покоящийся трудолюбец", "Магазин свободнокаменщический" і водночас непримиренно сперечався з ними та їх натхненником, головою російських масонів-розенкрейцерів професором І.Г.Шварцем. В поглядах гуртка

¹ Основні джерела відомостей про М.І.Антоновського: [3; 15].

М.Антоновського є чимало спільного з ідеями Г.Сковороди: самопізнання як шлях до пізнання Бога, "потрійне пізнання" – природи, людини і Біблії (сковородинське вчення про три світи), цікавість до Біблії і давнього Єгипту, засудження "вольтер'янствуючих" неуків і циніків. Однак, метою самопізнання для Сковороди і Новикова було виховання громадянина, який працює на добробут суспільства, а для Шварца – втеча від суспільства, приготування до загробного життя. Для Новикова, і особливо Сковороди, не сприйнятою була віра розенкрейцерів у магію, алхімію, викликання духів і т.п. чаклунство [12; 15, с.215-233].

Після закінчення навчання в університеті Антоновський служить секретарем віцє-президента Адміралтейств-колегії графа І.Г.Чернишова. Кар'єрі здібного юнака сприяв сам цесаревич Павло, близький до масонських кіл. У Петербурзі М.Антоновський створює Товариство друзів словесних наук. До нього входили випускники Московського університету та освічені флотські офіцери. Супроводжуючи разом з графом Катерину II, М.Антоновський відвідав у 1787 р. Харків. Можливо там молодий вільнодумець зустрівся із Сковородою, який, за досить вірогідним переказом, саме тоді відмовився стати придворним філософом [14, с.198-199]. Втім, у своїх спогадах Антоновський уникає згадувати непокірного українського любомудра. Взяв граф свого секретаря з собою і за кордон, до Австрії та Італії. Та раптом він охолов до нього, запідозривши хдопця у залицянні до своєї дочки. Скромний, але гордий, канцелярист перейшов у секретарі до адмірала Чичагова, з яким брав участь у російсько-шведській війні 1789-1790 рр.

У роки Великої французької революції М.Антоновський випускав власним коштом часопис Товариства "Беседующий гражданин" (за демократичне спрямування журнал був прозваний дворянами "Бредящий мещанин"). На його сторінках Антоновський та автори розмірковували про права і обов'язки громадянина, про політичну діяльність. Зокрема в ньому була надрукована програмна стаття О.М.Радищева "Розмова про те, що є син Батьківщини" (1790). Не належачи до масонів, перший російський революціонер знаходив серед них чимало однодумців. 1790 р., після його, О.Радищева, арешту, Товариство було розгромлене. Більшість його членів звільнено з роботи та вигнано зі столиці. Невдовзі репресії впали на Новикова і його оточення [15, с.233-263].

Зазнав гонінь і М.Антоновський. Втративши у морських походах здоров'я, він бідував, жив за рахунок гонорарів за переклад. Був схоплений Таємною експедицією, котра побачила в одному з його перекладів "крамолу". Але за два дні цариця випустила вільнодумця, вирішивши, що той вже досить наляканий. 1796 р. на престол зійшов Павло I. Та замість омріяного масонами "освіченого монарха" постав деспот і гонитель всього передового. Масонам він настійливо рекомендував не відновлювати свою діяльність. Колишньому же протеже М.Антоновському при випадковій зустрічі в портретній крамниці подарував лише свій портрет.

М.Антоновський зовні залишався цілком сумирним і вірнопідданим службовцем. Брав участь у дипломатичній місії до Відня, служив інспектором Морського кадетського корпусу, бібліотекарем Публічної бібліотеки (перевезеної до Петербургу з Польщі після придушення повстання під проводом Т.Костюшка). Але в душі його не згасала любов до волі і Батьківщини -України. Публічно вихваляючи царя і виправдовуючи кріпацтво, в своїх рукописах він закликав знищувати негідних правителів, а нових обирати всенародно [15, с.221].

З допомогою давнього, ще з України, товариша – цензора Московського університету А.Прокоповича-Антонського, видав у 1796 р. переклад книжки німецького містика К.Еккартсгаузена "Дієві ліки упереджених розумів". Присвятив її і підніс (через "діамантового князя" Куракіна) особисто цареві, за що був нагороджений золотою попільничкою з емаллю. Натхнений цим успіхом, М.Антоновський видає в 1798 р. (за кошти А.Прокоповича-Антонського) ще одну книжку під безневинною, здавалося б, назвою "Библиотека духовная". Присвяту до неї варто навести повністю:

"Найблагочестивіший государю! За накресленням, зробленим в книжці "Дієві ліки упереджених розумів", яку я перед тим насмілюся присвятити Вашій імператорській

величності, видаючи, по-перше, цю "Бібліотеку духовну", для ретельного сприяння запровадженій від Вашої величності істинній просвіті підданих, покладаю згадану до монарших стіп, найблагочестивіший государю! Вашої імператорської величності все-підданий Михайло Антоновський" [4, с.1]. Хитрий Українець з Борзни підлестив цареві, виставивши його "освіченим монархом" і водночас нібито відмежувався від просвітництва "крамольного". Цього, а також далекого, начебто, від "вольтер'янства" стилю і змісту книжки було досить, щоб петербурзький цензор архимандрит Антоній благословив її до друку.

Книга (вірніше, брошура на дві сотні сторінок) була видана Академією наук. Більшу її частину займає текст під заголовком "Дружні розмови. Розмова перша про пізнання себе". Перед ним епіграф "В пізнанні себе є істинне блаженство" і малюнок: на сході сонця перед купольним храмом сидить юнак, схожий на Аполлона, і читає книжку під назвою "Знай себе". (Натяк на Дельфійський храм з його написом "Пізнай себе"). Цей текст – не що інше, як скорочений перший філософський діалог Сковороди "Наркісс. Разглагол о том: узнай себе", написаний у 1769-1771 рр. Присвячений він темі самопізнання, пройнятий вірою в людину справжню, кращу, внутрішньо багату. Далі розміщений інший текст – невеликий і не сквородинський. Ім'я українського любомудра в книжці не згадується. Але його геніальні думки саме тут вперше втілилися в друкованому слові. В Російській державній бібліотеці є список "Наркісса" кінця XVIII ст., що побував у духовній цензурі. Цензор понівечив текст викресленнями і, зрештою, не дозволив його друкувати [16, с.499]. Хто ж це змагався з духовними інквізиторами: М.Антоновський чи якийсь його сучасник-однодумець?

Повністю і під ім'ям Г.Сковороди діалог вийшов лише у 1861 р.

Брошура складала лише одну з трьох частин книжки. Що було в трьох останніх? Інші сквородинські твори? Цього ми навряд чи дізнаємося. Вони зникли безслідно, конфісковані поліцією. Тоді ж поліцейські вломилися до Антоновського серед ночі з обшуком. Згодом його кілька разів за дрібними зачіпками турбували ночами царські фельд'єгері. Ймовірно, таким чином вінценосний капрал нагадував вільнодумцеві про його місце в суспільстві.

А козацький син не вгамовувався. Спіймав польського графа Чацького на крадіжках бібліотечних книжок. Але директор бібліотеки граф Огюст Шуазель-Гофф'є, теж аристократ і європеець, покарав самого правдолюбця: понизив у посаді, вигнав з державної квартири, знищив складені ним каталоги. Та невдовзі саме М.Антоновський врятував бібліотеку від передачі синодові, що привело б до знищення її як світського публічного закладу.

Ще з 1789 р. Антоновський працював над великою працею з історії України і Росії. 1799 р. він опублікував (як додаток до свого перекладу праці академіка І.Георгі "Опис всіх народів, що проживають в Російській державі") "Історію про Малу Росію", де на підставі козацьких літописів виклав історію України XVI-XVII ст., описав козацькі закони і звичаї [1]. Лебединою піснею історика стала, видана 1806 р., брошура "Розв'язання публічного завдання Московського імператорського університету про те, коли словени переселилися до Росії і кого літописець Нестор називає волохами" [2]. Він виводив слов'ян від сарматів та вигнаних римлянами (волохами) з Дунаю даків та іллірійців. На сьогодні наукові методи М.Антоновського застаріли, але не застаріли його волелюбність і патріотизм. Його ж висновки перегукуються з висновками сучасних вчених про змішання слов'ян з сарматами і гето-даками в добу черняхівської культури II-V ст. [9].

Того ж, 1806 р., в масонському часописі "Сионский вестник" давнім приятелем М. Антоновського ще із "Зібрання університетських вихованців" О.Лабзіним був уперше надрукований під ім'ям автора твір Г.Сковороди – курс лекцій "Начальная дверь ко християнскому добронравію". Серед друзів та учнів просвітителя масонами або близькими до масонства були, крім М.Антоновського, М.Ковалинський, В.Томара – учні філософа-педагога, українські патріоти-інтелектуали І.Котляревський, В.Капніст, С.Гамалія, А.Прокопович-Антонський [5, с.108–114; 11, с.87-89; 17, с.108]. Але твердження Л.Гузара та О.О.Крижановської [7; 10, с.52, 124] про приналежність Г.Сковороди до масонської ложі "Безсмертя", котра виникла 1784 р. в Києві, - безпідставне. Філософ в ті роки в Києві не

бував, а ложа складалася з польської шляхти, цілком байдужої до його ідей [5, с.108, 113]. Конкретно не обґрунтоване і твердження О.О.Крижановської [11, с.89] про сприяння його створенню навколomасонських гуртків. Народного мудреця відштовхував елітаризм масонства, схильність до містичного чаклунства і порожніх церемоній. Що ж тоді так тягло масонів до Г.Сковороди та його творів? Це – спільні напрями духовних пошуків: самопізнання, моральне самовдосконалення, символічне тлумачення Біблії, відкидання авторитету церкви. Основне ж – прагнення до духовної свободи, до вільного і достойного життя [8].

Михайло Антоновський помер 1816 р. Він не був ані генієм, ані героєм – лише передовою і талановитою людиною свого нелегкого часу, вірним сином рідної Батьківщини, над подоланням зневіри в якій працював. Але завдяки таким, як він, геніїв праці і "не рекламних" героїв зберігаються в віках здобутки національної духовності, культури. В його складному, часом схожому на пригодницький роман, житті було місце хитрощам і компромісам, але не підлості і зраді.

Список використаних джерел

1. [Антоновский М.И.]. История о Малой России // Георги И. Описание всех народов, проживающих в Российском государстве. – Изд. 2-е. – СПб, 1799. – Т.4. – 506 с.
2. Антоновский М.И. Разрешение публичной задачи Московского имп. Университета о том, когда словене переселились в Россию и кого летописец Нестор называет волохами. – М., 1806.
3. Записки М.И.Антоновского // Русский архив. – 1885. – Кн.1.- С. 145 – 178.
4. Библиотека духовная, содержащая в себе дружеские разговоры о познании самого себя. – СПб, 1798. – С.1-193.
5. Валявко І. Джерела містичного світогляду Григорія Сковороди: спроба наукової ретроспективи // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність. – К., 2003. – С.96–120.
6. Вернадский Г.В. Масонство в России в царствование Екатерины II. – М., 1999. – 567 с.
7. Гузар Л. Українські масони // Універсум. – 1994. – Січень–лютий. – С.3–6.
8. Дудко Д.М. Г.С.Сковорода і масони: свободолобство на Україні і в Росії XVIII ст. // Демократичні цінності, громадянське суспільство і держава: Матеріали XIII Харківських міжнародних Сковородинівських читань. Х.: Прометей-прес, 2005- С.53–56.
9. Кравченко Н.М. К вопросу о происхождении некоторых типов обряда трупосожжения на черняховских могильниках // Краткие сообщения Института археологии. – 1970. – Вып.121. – С.9-83.
10. Крижановська О.О. Таємні організації в громадсько-політичному житті України. Масонський рух уXVIII – на початку XX ст. – К., 1998. – 134 с.
11. Крижановська О. Таємні організації: масонський рух в Україні. – К.: Наш час, 2010. – 200 с. – (Сер. "Невідома Україна").
12. Макогоненко Г. Николай Новиков и русское Просвещение XVIII в. – М.- Л.: Изд – во АН СССР, 1952. – 572 с.
13. Ніженець А.М. На зламі двох світів. – Х.: Прапор, 1970. – 208 с.
14. Семенников В.П. Литературно-общественный круг Радищева // А.Н.Радищев: Материалы и исследования. – М. –Л., 1936. – 211-289.
15. Сковорода Г. Повне зібрання творів: у 2 т. – К.: Наукова думка, 1973. – Т.1. – 532 с.
16. Ушкалов Л. Григорій Сковорода: семінарій. – Х.: Майдан, 2004. – 876 с.

Стаття надійшла до редакції 9 березня 2012 року